

ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОГО СИНТАКСИСУ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ

У статті досліджується синтаксис поетичних творів Олени Теліги, стилістичні функції простих речень.

Ключові слова: *синтаксис, речення, функція, стиль.*

The article explores syntax of poetic composition of Olena Teliga, stylistic functions of simple sentences.

Key words: *syntax, a sentence, function and style.*

Важливим структурним рівнем художнього мовлення справедливо вважається семантико-синтаксичний. Без належної уваги до нього наукове пізнання такого феномена культури, як поезія, є досить проблематичним і навіть неможливим, адже психічний стан людини виявляється насамперед у структурі словесного вираження його думки, ось чому серед засобів емотивно-емоційного впливу на співрозмовника знаходимо найрізноманітніші синтаксичні засоби, поміж яких значне місце належить повтору.

Українська лінгвостилістика як наука, яка бере початок з праць О.Потебні, має певні традиції, сформовані в дослідженнях І.Білодіда, Л.Булаховського, В.Вашенка, І.Грицютенка, П.Дудика, С.Єрмоленко, М.Жовтобрюха, А.Коваль, Г.Колесника, М.Пилинського, В.Русанівського. У працях цих та інших учених визначилися основні напрямки розвитку української лінгвостилістики, у руслі яких активно розроблялися проблеми функціонування лексики в поетичному мовленні (Т.Берест, Т.Єщенко, Ю.Лазебник, І.Олійник, Л.Пустовіт, Л.Савченко, Л.Ставицька, Г.Сюта, В.Ярмак та ін.), поетичної фонології (А.Бондаренко), поетичної фразеології (Л.Добржанська, В.Калашник, Л.Лисиченко, В.Ужченко, М.Філон та ін.). Звернув на себе увагу й поетичний синтаксис, питання якого розв'язуються на матеріалі слов'янських мов у працях С.Єрмоленко, А.Загнітка, І.Ковтунової, Є.Кукушкіної, В.Луцчай та ін.

Ґрунтуючись на працях вітчизняних і зарубіжних учених, які заклали філософсько-лінгвістичні основи теорії експресивності (В.Гумбольдт, О.Потебня, Є.Касієр, Е.Сепір, Б.Уорф, Д.Лукач, М.Гайдеггер, А.Камю), підготували лінгвістичні засади вивчення явища експресивності (Ш.Баллі, В.Виноградов, І.Гальперін, І.Качуровський, Н.Лук'янова, В.Русанівський, Ф. де Сосюр, В.Телія, В.Чабаненко, Н.Черемисіна, В.Шаховський), запропонували теорію експресемі (В.Григор'єв, І.Грицютенко, В.Девкін, О.Загоровська, І.Ковалик), визначили зміст категорій „ідіолект” та „ідіостиль” (В.Григор'єв, С.Золян, С.Преображенський, О.Ревзіна, О.Северська, Л.Ставицька, В.Чабаненко, Ю.Шевельов), – українські лінгвісти створили ряд актуальних для історії української літературної мови праць, присвячених мові поезії різних періодів її розвитку (І.Дацюк, С.Єрмоленко, Т.Єщенко, Л.Савченко, Л.Ставицька, І.Олійник та ін.) і зокрема, мові представників шістдесятництва (Т.Беценко, П.Білоусенко, А.Бондаренко, Л.Оліфіренко, Б.Тихолоз, І.Шапошникова, В.Яременко та ін.). Однак українська лінгвостилістика ще не має монографічного опису синтаксичних засобів вираження експресії поетичного мовлення Олени Теліги, хоча цілком зрозуміло, що тільки повне і детальне вивчення синтаксису поезії усіх періодів та напрямків сучасної української літератури дасть змогу встановити динаміку розвитку художнього стилю мовлення, вивчити особливості поетичного синтаксису, з'ясувати специфіку образних засобів кожного періоду.

Важливе місце серед синтаксичних засобів, які використовує Олена Теліга, посідають різні **типи речень**. Майже однаково вона вживає прості і складні речення.

Всього в її віршах 166 простих та 168 складних речень. Досить часто речення відповідає строфі. Так, наприклад, у вірші “**Моя душа й по темнім трунку**” три простих речення, які складають три строфи:

*Моя душа й по темнім трунку
Не хоче слухати порад,
І знову радісно і струнко
Біжить під вітер і під град [1, с. 32].*

Вірш “**Радість**” має таку ж особливість, але відрізняється тим, що кожна строфа є не простим, а складним реченням:

*І намисто я це заховаю,
Локладу його глибоко в душу,
Бо воно найдорожче, що маю,
І його схоронити я мушу [1, с. 14].*

Серед простих речень можна зустріти найрізноманітніші їх **види**: розповідні, питальні, спонукальні, стверджувальні, заперечні, окличні, поширені, непоширені, двоскладні, односкладні, повні, неповні, ускладненні та неускладнені.

Найчастіше Олена Теліга використовує **розповідні неокличні речення**:

*Цілий день я проброджу марно,
Не зустрівши очей твоїх [2, с. 37].*

На другому місці за частотністю вживання стоять окличні речення різних типів за метою висловлювання (розповідні, спонукальні):

*Не піймаєш! [2, с. 39];
Гойдайте ж кличний дзвін! [1, с. 20].
А ти її лови! Тримай! Тягни нагору!
Греби скоріше і пливи, пливи!
Повір: незнане щось у невідому пору
Тебе зустріне радісним: Живи! [1, с. 17].*

Сукупність такої кількості окличних речень в одній строфі свідчить про постійне прагнення героїні до дій, боротьби, сомовдосконалення.

Питальні окличні речення Олена Теліга не використовує.

У віршах Олени Теліги знаходимо майже всі **види односкладних речень** (називні, інфінітивні, безособові, означено-особові, узагальнено-особові), крім неозначено-особових. Наприклад:

*Ніжність і турботи [2, с. 33].
В день такий віддатись поцілункам [2, с. 16].
Полум'ям їдким заслало очі
Заметемо вогнем любові межі
Ще не завжди ж у глибоких водах
Відшукаєш непорушне дно [2, с. 30].*

Отже, використання різних видів простого речення, особливо ускладнених, є характерною рисою індивідуального стилю поетеси, в якому інверсія – ще один стилістичний засіб, яким з успіхом користується Олена Теліга.

З погляду на наявність головних членів речення, найбільш поширеним типом простих речень у поезіях є **двоскладні речення**:

*Ми весь час стоїмо на грані
Невідомих шляхів майбутніх [2, с. 22].*

Досить часто прості двоскладні речення ускладнюються однорідними членами, відокремленими, вставними словами, звертаннями. Так, наприклад, у вірші “**Відвічне**” перша строфа становить просте двоскладне речення, ускладнене шістьма однорідними обставинами та відокремленим означенням, вираженим дісприкетниковим зворотом:

Тремтить кохання на розквітлих квітах,

*В зітханнях вітру і на крилах співу,
В сльозах пекучих, уночі пролитих,
В стрілі образи і в пожежі гніву* [2, с. 13].

Підмет у поезіях Олени Теліги найчастіше виражається особовим займенником першої або другої особи **я, ми, ти**. Наприклад:

*Перший раз сьогодні **я** заплакала,
Не сміюся, бо така щаслива я* [2, с. 32];

***Ти** в тінь не йди* [2, с. 48].

Особливістю займенників першої особи є те, що вони виражають суб'єкт мовлення, а займенники другої особи – того, до кого звернене мовлення, тобто осіб, які беруть безпосередню участь у діалозі. Цим засобом досягається ефект присутності самої авторки в кожній поезії. А сам вірш набуває ознак монологічного висловлювання, зверненого до близької людини, як, наприклад, у поезії “**Козачок**”, де лірична героїня звертається до коханого:

*О, злови мене, злови, коханий,
Я так хочу біля тебе бути!* [2, с. 39].

Для ідіостилію Олени Теліги характерні такі висловлювання від першої особи, вони наявні майже в усіх поезіях. Навіть якщо речення односкладне з головним членом у формі присудка, то він також виражається найчастіше дієсловом першої або другої особи:

*Чи зустріну, чи не зустріну?
Чи побачу тебе, чи ні* [2, с. 37].

Завдяки цьому у читача відбувається ототожнення ліричної героїні з особою автора. Тому в поезіях Олени Теліги знаходимо відверту розмову, сповідь, міркування не уявних ліричних героїв, а самої поетеси. Найяскравішим образом її поезій є мужня жінка, яку не лякають труднощі боротьби, а також жінка ніжна і любляча. Саме такою постає перед нами Олена Теліга в її громадянській і інтимній ліриці.

Крім займенників, у функції підмета також ужито традиційні іменники в називному відмінку:

*Розцвітають кущі ясмину -
Грає сонце в височині* [2, с. 37].

Олена Теліга використовує й інші частини мови, вжиті в значенні іменника, наприклад, дієприкметник:

*Та ледве прийде **кликане і ждане**,
Ти кинеш все, щоб на гучні майдани
Піти услід за тисячами ніг* [2, с. 47].

Жоден іменник не здатен так точно передати думку, яку хотіла висловлювати поетеса, як це зробили використані нею дієприкметники. Вони перестали називати ознаку за дією, а стали виражати те, що наділене цією ознакою.

Трапляються поодинокі випадки використання **інфінітива** у ролі підмета:

*І радісно моїм тонким, рухливим пальцям
Торкатись інших рук і квітів весняних* [2, с. 18].

Інфінітив як скам'яніла форма іменника має властивість виступати будь-яким членом речення так само, як і всі інші іменники сучасної української мови. Але інфінітив, на відміну від іменників, називає не предмет, а дію. Хоча певна група віддієслівних іменників і здатна виражати назву дії (біг, читання), але інфінітив у цій ролі більш виразний, повніше характеризує процесуальність.

Щодо засобів вираження присудка, то найчастіше це **прості дієслівні присудки, виражені дієсловом дійсного, умовного або наказового способів**, наприклад:

*Топчуть ноги радісно і струнко
Сонні трави на вузькій межі* [2, с. 16].
*Сьогодні кожний крок
хотів би бути вальсом* [2, с. 18].

Ти в тінь не йди [2, с. 48].

Серед **складених іменних присудків** досить часто зустрічаємо такі, в яких іменна частина виражена іменником у називному відмінку, а дієслівна зв'язка опущена, наприклад:

Кожний крок – сліпуча блискавиця

А душа – польовий буйний вітер [2, с. 39].

На відміну від дієслівного присудка іменний дає змогу образно схарактеризувати предмет, явище, особу через інший предмет або його ознаку.

У віршах Олени Теліги використано також **складені іменні присудки**, виражені дієслівною зв'язкою й іменником або прикметником у формі орудного або називного відмінка:

Нам буде сонцем кожний куш і камінь

У ці хвилини гострі і щасливі! [2, с. 17];

І як мені писати тобі листа

І бути в нім правдивою собою? [2, с. 25].

Зрідка трапляються **складені дієслівні присудки**, виражені допоміжним дієсловом та інфінітивом:

Тільки тим дана перемога,

Хто у болі сміятись зміг [2, с. 52].

Не властивим для ідіостилю Олени Теліги є використання складного присудка, лише поодинокі випадки такого типу присудка зустрічаємо у її творах:

В сліпуче сяйво не лякайся дивиться [2, с. 48].

Особливістю творчого почерку поетеси є широке використання такого стилістичного засобу, як **однорідні члени речення**. Більшість речень, ускладнених однорідними членами, мають не один їх ряд, а декілька. Так, наприклад, у поезії “Лист”, адресованій Л. Мосендзові, читаємо:

А в мене дні бунтують і кричать,

Підвладні власним, не чужим законам

І тиснуть в серце вогненну печать,

І значать все не сірим, а червоним [2, с. 25].

У наведеному реченні три ряди однорідних членів речення. Перший ряд – однорідні присудки *бунтують, кричать, тиснуть значать*, з'єднані перелічувальною інтонацією і повторюваним єднальним сполучником *і*. Другий ряд становлять однорідні означення *власним і не чужим*, що з'єднані без сполучників протиставною інтонацією. І третій ряд однорідних членів – це однорідні додатки, виражені субстантивованими прикметниками *сірим та червоним*, які з'єднуються протиставною інтонацією та сполучником *а*. Отже, навіть в одній строфі можна спостерігати однорідність різних членів речення, різні засоби зв'язку між ними. Але найчастіше у віршах Олени Теліги однорідні члени речення вживаються парами, з'єднаними інтонацією та сполучником *і*. Це можуть бути будь-які члени речення: головні або другорядні. Наприклад:

Над могилою вашою тиша і спокій ... [2, с. 59];

Відпочинеш і підеш знову [2, с. 31];

Тільки вранці, як вітер полоще

Звислі руки дерев і пропалені чола, -

Я лишаю її, чорну, стиснуту площу,

І виходжу у світ – з синім небом довкола [2, с. 43];

Ми ж ваша пристань – тиха і ясна,

Де кораблями – ваші збиті крила ... [2, с. 33];

І у казки я вірю знов і знов [2, с. 34].

Але це не свідчить про одноманітність синтаксичних конструкцій у віршах Олени Теліги, тому що поряд із цими вжито однорідні члени речення, з'єднанні розділовими та протиставними сполучниками:

Біль зламаю, а сльози витру [2, с. 31];

Хочу жити, аж життя не зломить,

Рватись вгору чи летіть в безодню [2, с. 35].

Спостережено випадки наявності при однорідних членах речення узагальнювальних слів, які стоять перед рядом однорідних або ж після нього. Наприклад:

Мрії, спогади – все згоріло ... [2, с. 12];

Чекає все: і розпач, і образа,

А рідний край нам буде чужиною [2, с. 17].

Така широка розмаїтість різних засобів зв'язку між однорідними членами, використання декількох їх рядів у реченні, вживання різноманітних синтаксичних конструкцій свідчать про високу майстерність Олени Теліги.

Для ідіостилю Олени Теліги властиве багатство і різноманітність синтаксичних конструкцій, вправне володіння різними засобами стилістичного синтаксису. Характерною ознакою її стилю є виклад думок від першої особи, надзвичайна емоційність, піднесеність, що досягається за допомогою окличних та питальних речень. Найчастіше користується складними або простими ускладненими реченнями, які становлять строфу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Ю. Душа на сторожі // Олена Теліга. Збірник. – Детройт. – Нью-Йорк. – Париж, 1999. – 417 с.
2. Бойко Ю. Олена Теліга як публіцистка і поетка // Олена Теліга. Збірник. – Детройт. – Нью-Йорк. – Париж, 1999. – 417 с.
3. Желтогонова Т.В. Зв'язок заголовка з ідейно-тематичною основою поетичного тексту // Слов'ян. Вісн.: 36. наук. пр. / Рівнен. ін-т слов'янознавства Київ, славістич. ун-ту. – Рівне, 2003. – Вип.4 (Сер. “Філологічні науки”). – 166 с.
4. Климентова О. Деякі особливості строфічної і ритмічної організації поезій Олени Теліги // Сучасний погляд на літературу: Наук. зб. – К, 2000. – Вип.3. – 360 с.